

УДК: 37:338.4; DOI: 10.31388/2519-884X-2019-40-66-71

Вронська С., аспірант
Донецький національний університет імені Василя Стуса
s.vronska@donnu.edu.ua

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано економічний аспект сучасного стану університетської освіти як важливого чинника економічного зростання країни. Визначено основні проблеми функціонування вітчизняної вищої школи, насамперед проблему диспропорційності, недостатнього фінансування, невідповідності між здобутими у закладах вищої освіти компетенціями випускників та наявними запитами роботодавців. Автором досліджено існуючий науковий та інноваційний потенціал вищої школи в Україні, узагальнено особливості експорту освітніх послуг вітчизняними ЗВО. Запропоновано орієнтовні напрями розвитку вищої школи в Україні для її подальшого економічного зростання.

Ключові слова: університетська освіта, економічний розвиток, ЗВО, фінансування, освітні послуги, експорт освітніх послуг.

JEL code classification: I25

Vronska S., postgraduate
Vasyl Stus Donetsk National University
s.vronska@donnu.edu.ua

UNIVERSITY EDUCATION IN THE SYSTEM OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

Abstract. In modern conditions, university education is one of the determining factors of economic development of the state, as university education has been a productive field of activity of developed countries for many years, which ensures the competitiveness of national economic systems. Dynamic changes in the education system and economic life of the country necessitated further research and theoretical studies and practical impact of university education on domestic economy. The article analyzes the economic aspect of the current state of university education as an important factor in economic growth. The main problems of functioning of the domestic higher school are determined, first of all the problem of disproportion, insufficient financing, discrepancy between the competencies of graduates acquired in institutions of higher education and the available inquiries of employers. The author studies the existing scientific and innovative potential of higher education in Ukraine, summarizes the features of the export of educational services by domestic free economic zones. In order for domestic higher education to really fully contribute to economic development, we propose the following areas of its modernization: to continue improving the legal framework in the field of education; gradually introduce a dual system of education based on a combination of cycles of practical and theoretical training; design strategies for cooperation between the Free Economic Zone and business structures; to provide sufficient funding for the material and technical base of domestic free economic zones; at the state level to promote the formation of a positive image of the specialties of the natural direction; support the process of ensuring the competitiveness of universities and educational programs, which is regulated by the National Agency for Quality Assurance in Higher Education.

Key words: university education, economic development, free economic zone, financing, educational services, export of educational services.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку світової цивілізації роль університетської освіти як одного з визначальних чинників економічного розвитку держави важко переоцінити, оскільки університетська освіта вже давно є продук-

тивною сферою діяльності в розвинених країнах світу, забезпечуючи конкурентоспроможність національних економічних систем. Як зауважив відомий економіст В.М. Гесць, «...сьогодні тільки через знання можна створити і розвивати економіку, здатну

бути конкурентоспроможною і забезпечувати сучасний рівень життя населення. При цьому боротьба відбувається, насамперед, за подальше нагромадження знань, забезпечення їх безперервного трансферу в суспільстві і матеріалізації в техніці і технологіях...» [7]. Безперервний розвиток нових знань на основі інноваційності дає можливість досягати значного економічного ефекту, що підтверджують численні наукові й статистичні дослідження.

Проте наявний освітній потенціал України, неоднорідний та суперечливий по своїй суті, не призвів поки що до реального покращення економічної ситуації в країні. Так, в останні роки Україна значно покращила свої позиції в рейтингу розвитку людського капіталу – за даними звіту ООН Human Development Indices and Indicators, опублікованому у 2018 році, вона займає 88 місце з 189 проаналізованих держав, на 5 позицій покращивши своє місце в порівнянні з 2016 р. Високі позиції займає Україна і в рейтингу конкурентоспроможності університетської освіти (33 місце), рівня охоплення університетською освітою (11 місце), загальною якістю університетської освіти (56 місце), якістю менеджменту університетської освіти (43 місце). Проте реальне зростання вітчизняної економіки не відбулося – лише в 2018-2019 р. динаміка росту реального ВВП стала позитивною. Це означає, що, маючи значний потенціал вищої школи, Україна використовує його недостатньо ефективно саме в контексті бази та середовища, яке має стимулювати економічне зростання. Тому дослідження сучасного ринку послуг вітчизняної вищої школи, найбільш вагомих процесів його взаємодії з ринком праці, питання експорту освітніх послуг вищої освіти для підвищення динаміки економічного зростання держави є вкрай важливими та актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження впливу системи університетської освіти на ефективний економічний розвиток держави є предметом досліджень відомих вчених А. Гальчинського, В. Гейця, І. Каленюк, А. Чухно, О. Зикової, В. Савченко, В. Куценко та ін. Аналіз сучасного стану вітчизняної системи університетської освіти України та її вплив

на ефективність національної економічної системи проводили відомі вчені І. Прокопенко, О. Магута, Т. Лебеда, М. Репко, І. Жилияєв. Разом з тим динамічні зміни в системі освіти та економічному житті держави обумовлюють необхідність проведення подальших науково-теоретичних та практичних досліджень впливу університетської освіти на вітчизняну економіку.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан університетської освіти України як важливої сфери життя держави та визначити основні перспективи її розвитку для досягнення позитивної динаміки економічного зростання.

Виклад основного матеріалу. Світова практика свідчить про критично важливий вплив університетської освіти на економічне зростання національних економік. Так, за оцінками дослідників, від 70 до 90% ВВП розвинутих держав світу визначається інноваційністю та науково-технічним прогресом, що неможливо без ефективної діяльності вищої школи. Також до 60% приросту національного доходу розвинених держав світу визначається саме приростом знань та загальною освіченістю суспільства, здобутими у вищій школі [5]. Суспільні очікування щодо ролі університетів в контексті впливу на економічне зростання є традиційно високими та будуть залишатися такими, оскільки саме в специфічному університетському соціокультурному середовищі реалізується комплекс важливих функцій, затребуваних суспільством в XXI столітті: продукування і трансфер знань; соціалізація, розвиток і комунікація носіїв професійних знань; формування епістемологічних товариств, концентрація експертних груп; відпрацювання підприємницької моделі впровадження інновацій. Це визнає світ, подібне усвідомлення є і в Україні, але фактичний стан сфери вищої освіти та напрями її державного регулювання характеризуються доволі обмеженою кількістю кейсів, які б наближали динаміку розвитку до бажаних параметрів та створювали умови для реалізації зазначених очікувань.

Сьогодні в Україні університетська освіта здобувається студентами у державних та приватних закладах вищої освіти I – IV рівнів акредитації – всього в країні нарахо-

вується 619 ЗВО (338 – коледжі, технікуми, училища; 281 – університети, академії, інститути), з них 115 – приватні заклади, 504 – державні. На початок 2019/20 навчального року студентами у ЗВО 1-2 рівня стали 47,1 тис. осіб, що є найнижчим показником за часи незалежності України. Що стосується закладів вищої освіти 3-4 рівня акредитації, то чисельність осіб прийнятих на навчання становила 250,1 тис. Цей показник є найнижчим за період з 2000-го року (за даними Державної служби статистики України). Низькі абсолютні значення лише частково обумовлені демографічними тенденціями, вплив забезпечується також масовим характером освітньої міграції, значним скороченням типових освітніх траєкторій, які передбачають послідовне безперервне набуття освіти на різних рівнях.

Основні аспекти та чинники, якими визначається місце вищої освіти в В системі економічного розвитку держави є такими: значення ЗВО як самостійного економічного суб'єкта, який має право самостійно заробляти кошти, утримувати їх та розпоряджатися ними; розвиток закладу вищої освіти стимулює та підтримує зайнятість населення, оскільки працевлаштовує не лише своїх працівників, але й залучає студентів та здобувачів до розробки спільно з науковцями інноваційних моделей, систем, винаходів та стартапів; ЗВО є потужною інноваційною базою для розробки новацій, корисних моделей, проєктів, стратегій, перспективних планів та моделей розвитку, які можна впроваджувати в практику економічної сфери; досить помітним та важливим є внесок ЗВО у розвиток міста та регіону, оскільки фахівці закладу розробляють програми підготовки спеціалістів, виходячи з актуальних потреб місцевості, і таким же чином спрямовують свої наукові пошуки та дослідження [6].

Видатки, які сьогодні залучаються системою вітчизняної університетської освіти на власні потреби, є досить значними навіть в порівнянні з розвинутими країнами світу. Так, у 2019 році на потреби вищої освіти в Україні було спрямовано 53,6 млрд. грн. (близько 2% ВВП країни). В порівнянні з попередніми роками обсяги фінансування значно зросли – так, ще в 2015 році вони становили 19,4 млрд. грн., 2018 – 44,8 млрд.

грн. У той же час аналогічні видатки, наприклад, у США становлять 1,1% ВВП країни, Великобританії – 1,3% ВВП, Японії – 1,5% [2]. Проте варто зазначити, що такі високі витрати державного бюджету на підтримку та розвиток системи університетської освіти в Україні не призводять ні до покращення основних показників продуктивності праці в ключових сферах економіки держави, ні задоволеності якістю підготовки нових спеціалістів з боку роботодавців. Більшість аналітиків схиляються до думки, що існуючу мережу вищих навчальних закладів слід оптимізувати та реформувати в бік зменшення, оскільки єдиним позитивним ефектом від неї зараз є постійне збільшення числа осіб, які здобули вищу освіту [6].

Така ситуація є наслідком цілого ряду об'єктивних та суб'єктивних причин. Ключовою серед них, на думку І. Яненкової, є вкрай повільна реакція чинної влади на останні демографічні зміни в країні. Дослідниця вказує, що протягом останнього десятиліття спостерігалось суттєве зниження чисельності молоді віком 16-19 років – на 41%, молоді віком 19-23 роки – на 18%. Разом з тим кількість осіб, що здобули вищу освіту, в Україні в останні роки неухильно зростає і становить сьогодні 65% (від рівня 2010 року) [8]. А згідно останніх статистичних даних, більше третини працездатних громадян в Україні відчують, що мають значно вищий рівень освіти, ніж це потрібно для виконання службових обов'язків по фаху (можливо треба додати посилання?). Отримані дані свідчать, що для вітчизняної університетської освіти характерними є такі негативні риси: суттєвий надлишок (порівняно з реальними економічними потребами) осіб, які отримали вищу освіту, тобто незбалансованість системи вищої школи із реальними потребами вітчизняної економіки; відсутність балансу між напрямками університетської освіти та наявною економічною структурою країни; низький рівень задоволеності населення якістю освіти. Слід зазначити і інший погляд на структурний та кількісний дисбаланс між пропозицією високоосвічених фахівців та обсягами ринкової потреби, який полягає у відставанні темпів розвитку саме економічного потенціалу країни, який в XXI столітті

мав би набувати ознак нової економіки, джерелом зростання якої є знання як основа продуктивних бізнес-моделей.

Існує й інша диспропорційність, на яку вказала В. Жукова – в останні роки суттєво скоротилася кількість студентів, які навчаються у державних закладах вищої освіти (протягом 2010-2019 рр. на 33%), при цьому в приватних закладах вищої освіти ситуація не змінилася. Серед них більше половини навчалися за державним замовленням, тобто за кошти державного бюджету – 51% (в порівнянні у 2010 році – 38%). Це означає, що чимало відомств, за цільовими направленнями яких навчалися студенти, не проводять аналітичних розрахунків щодо обсягів та напрямів підготовки тих спеціалістів, які найбільш затребувані на даний час в Україні. Сьогодні, згідно аналітичних даних Державного управління статистики України, розподіл за рівнем фінансування підготовки фахівців такий: 37,9% студентів навчаються за державним замовленням; 53,7% студентів проходять підготовку за рахунок коштів фізичних/юридичних осіб; 8,4% студентів здобувають спеціальність у ЗВО за рахунок коштів місцевих бюджетів [4]. Отже, очевидно є тенденція до зменшення фінансування державного замовлення та спрямування коштів місцевих бюджетів на освітні цілі, адже у 2015/2016 н.р. ці показники становили 45,6%; 49,5%; 4,9% відповідно. Показовим також є факт, що більше 60% всіх видатків на вищу освіту – це фінансування заробітної плати працівникам ЗВО, 32% – фінансування студентських стипендій та премій і лише 8% - господарсько-фінансові потреби ЗВО. В останні роки фактично зовсім не виділяються кошти для потреб розвитку закладів вищої освіти, в тому числі (за поодинокими винятками) – на капітальний ремонт і будівництво. Окремою важливою проблемою також є рівень фінансування заробітної плати науковим та науково-педагогічним працівникам ЗВО, який реально почав зростати лише у 2018-2019 рр. [1].

Свідомством комплексу проблем вищої освіти є одна з важливих ознак якості, яка реально та об'єктивно має вимірюватись параметрами кар'єрних шляхів випускників. Фактично спостерігається тенденція збереження значної частини випускників вітчиз-

няних ЗВО, які після завершення навчання не працюють за спеціальністю. Серед найбільш затребуваних спеціальностей залишаються філологія, право, менеджмент, комп'ютерні науки, середня освіта та медицина. Проте за останні декілька років зростання державного замовлення відбувалось за іншими напрямками: транспортні технології, соціальна робота, геодезія та землеустрій, математика, географія. Як бачимо, наявними є диспропорції між попитом на кваліфіковані кадри та існуючою пропозицією, що викликає неузгодженість між ЗВО, владними структурами та ринком праці.

Існуючий дисбаланс між доволі високими загальними показниками вищої освіти та наявним рівнем економічного розвитку в державі можна пояснити, крім усього іншого, також і слабкістю упровадження інноваційних технологій та методик. Так, протягом останніх років, як слушно зазначає О. Магута, значно зменшилася кількість отриманих патентів та корисних розробок, зокрема у відносних показниках. Ще гірша ситуація із рівнем надходження ліцензійних платежів та зборів від використання в Україні прав інтелектуальної власності (розраховуючи на 1 млн. населення), що свідчить як про вкрай низький рівень використання інтелектуального потенціалу вищої школи, так і про великі резерви в цьому плані [3, с. 58].

Критично важливою проблемою сфери вищої освіти є стан та перспективи розвитку університетської науки, скорочення обсягів замовлень на наукоємну продукцію (окрім військової сфери, яка демонструє зростання), скорочення кадрової та матеріальної бази експериментальних та прикладних досліджень, зменшення обсягів фінансування наукової сфери та загальне зниження результативності наукових досліджень. Чимало дослідників пояснюють дану негативну тенденцію зміною стратегії фінансової підтримки науки в Україні, проте експерти в галузі стратегічних досліджень пов'язують існуючі проблеми із демографічними та загальнополітичними факторами – зменшенням населення та масовою міграцією, особливо до країн ЄС, складною політичною обстановкою та військовій дії.

Таким чином, наявні доволі високі показники вищої освіти України різко дисонують із загальним станом її економічного розвитку. Це означає, що незважаючи на те, що по основних показниках функціонування вищої освіти наша держава перебуває в когорті країн із найвищим рівнем людського розвитку, по рівню ВВП на душу населення, динаміки його росту та інших ключових економічних параметрах вона тяжіє до країн «третього світу». Як наслідок, існуючі (переважно формальні) досягнення вітчизняної вищої школи не сприяють відповідному економічному зростанню – спостерігається макроекономічний дисбаланс між інституційною та фінансовою підтримкою системи вищої освіти та її економічною результативністю.

Як один із реальних шляхів збільшення дохідності системи вищої школи, збільшення її престижності фахівцями розглядається експорт освітніх послуг вітчизняних ЗВО. Статистичні дані свідчать, що сьогодні в Україні навчається близько 60 тис. студентів із-за кордону, переважно із країн ближнього зарубіжжя, Африки, Китаю та арабського Сходу (всього 147 країн). Найбільша чисельність студентів представлена Азербайджаном – 17% студентів, Туркменістаном – 12%, Індією – 11,3%, Нігерією – 6%, Марокко – 5,5%. Найбільш популярними для іноземних студентів є заклади вищої освіти міст-мільйонників [4]. Переваги вітчизняної системи вищої освіти, які цінують студенти-іноземці не завжди є ознаками якості та справжньої конкурентоспроможності: українські ЗВО ставлять порівняно невисокі вимоги до рівня підготовки іноземних абітурієнтів при вступі; вартість навчання та проживання у порівнянні із закладами вищої освіти провідних країн світу набагато нижча; значні наукові традиції окремих напрямків фундаментальної науки (у першу чергу хімічного, фізичного, математичного, мікробіологічного); наявність програм навчання українською/російською та англійською мовами; визнання дипломів про здобуття вищої освіти українських ЗВО в рідних країнах випускників тощо. Проте, наявний рівень вітчизняних ЗВО забезпечує доступу, але порівняно нижчу якість освіти.

Висновки. Сьогодні система вищої освіти в Україні має доволі непогані загальні результати, особливо в аспекті кількості охоплених навчанням студентів, показником кількості здобувачів вищої освіти на душу населення, загальними обсягами та відсотком видатків на вищу освіту з державного бюджету тощо. Проте це не призводить до якісного покращення економічного становища в державі, оскільки за іншими показниками – працевлаштуванням випускників та кар'єрним зростанням, рівнем розвитку інноваційних технологій, фундаментальних та прикладних наук, а також динамікою інтегрованості в сучасний світовий освітній простір українська система університетської освіти все ще має чимало проблем, дисбалансів та недоліків. Тому для того, щоб вітчизняна вища освіта дійсно стала повноцінно сприяти економічному розвитку, пропонуємо такі напрями її модернізації: продовжити удосконалення законодавчої бази у сфері освіти; поступово впроваджувати дуальну систему освіти на основі поєднання циклів практичного і теоретичного навчання за окремими спеціальностями задля максимального наближення до ринку праці; спроектувати стратегії співпраці між ЗВО та бізнес-структурами щодо впровадження наукових новацій; забезпечити достатнє фінансування матеріально-технічної бази вітчизняних ЗВО; удосконалити існуючі нормативи й механізми формування державного замовлення та оптимізувати їх під реальні потреби ринку праці; на рівні держави сприяти формуванню позитивного іміджу спеціальностей природничого напрямку; підтримувати процес забезпечення конкурентоспроможності університетів і освітніх програм, який регламентується Національним агентством забезпечення якості вищої освіти.

При цьому стратегічним орієнтиром діяльності університетської освіти в Україні має стати її подальша інформатизація та інтеграція у світову та європейську освітню спільноту. В рамках виконання даного завдання слід спростити доступ до дистанційної освіти та змішаного навчання, впроваджувати онлайн-сервіси та онлайн-простори для просування освітніх послуг вітчизняних ЗВО за кордоном, розміщення наукових доробків

українських науковців, здобувачів, студентів у світових та європейських провідних профільних наукових виданнях, журналах, інтернет-бібліотеках, каталогах, науково-метричних базах тощо. Такі кроки дозволять у майбутньому як ЗВО, так і студентам більш спокійно ставитися до непередбачуваних ситуацій на кшталт оголошення карантину на тривалий період.

Ще одним дієвим, на нашу думку, напрямом підвищення ефективності вітчизняної

системи університетської освіти має стати подальша інтернаціоналізація освіти та її експорт за кордон на основі розробок програм розвитку академічної мобільності студентів, обміну досвідом, участі українських ЗВО у проведенні транскордонних досліджень тощо. Разом з тим окреслені шляхи оптимізації функціонування університетської освіти в Україні потребують подальших системних досліджень та аналізу.

Список літератури:

1. Жукова О.В. Вища освіта як чинник розвитку національної економіки // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. Випуск 15, 2009. – с. 275-279.
2. Закон України № 2629-VIII «Про державний бюджет України на 2019 рік» від 13.12.2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>.
3. Магута О.В. Розвиток вищої освіти та економічна динаміка в Україні // Інвестиції: практика та досвід. 2016, № 6. – с. 58-65.
4. Вища освіта в Україні у 2019 році // Статистична інформація. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vysh_osvita/arch_vysh_osvita.htm (дата звернення 25.04.2020).
5. Прокопенко І.Ф., Мельникова О.В. Вища освіта як чинник економічного зростання України: сучасний стан та перспективи розвитку // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка», 2017, вип. 17. – с. 5-14.
6. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1109.html (дата звернення: 10.04.2020).
7. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. — К.: «Основа», 2006. — 592 с.
8. Шаульська Л.В. Людські ресурси нової економіки: ключові компоненти та ефективність регулювання // Економіка і організація управління. •№ 4 (32) 2018. С. 7-16
9. Яненкова І.Г. Роль освіти і науки для економічного росту і розвитку суспільства // Економіка та держава. 2015, № 7. – с. 6-9.

References:

1. Zhukova O.V. (2009) Vischa osvita yak chinnik rozvitku natsionalnoyi ekonomiki. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauki*. Vipusk 15, pp. 275-279 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrayini № 2629-VIII «Pro derzhavnyi byudzhnet Ukrayini na 2019 rik» vid 13.12.2018 r. [Online]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>. [in Ukrainian].
3. Maguta O.V. (2016) Rozvitok vischoyi osviti ta ekonomichna dinamika v Ukrayini. *Investitsiyi: praktika ta dosvid*. № 6, pp. 58-65 [in Ukrainian].
4. Vischa osvita v Ukrayini u 2019 rotsi. Statistichna informatsiya. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vysh_osvita/arch_vysh_osvita.htm (retrieved from 10.12.2019) [in Ukrainian].
5. Prokopenko I.F., Melnikova O.V. (2017) Vischa osvita yak chinnik ekonomichnogo zrostannya Ukrayini: suchasniy stan ta perspektivi rozvitku. *Zbirnik naukovih prats Harkivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni G.S. Skovorodi «Ekonomika»*, vip. 17, pp. 5-14 [in Ukrainian].
6. Strategiya reformuvannya vischoyi osviti v Ukrayini do 2020 roku. [Online]. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1109.html (data zvernennya: 10.04.2020) [in Ukrainian].
7. Ukrayina u vimiri ekonomiki znan (2006) [Za red. akad. NAN Ukrayini V.M. Geytsya]. K.: «Osnova», 592 p. [in Ukrainian].
8. Shaulska L.V. (2018) Lyudski resursi novoyi ekonomiki: klyuchovi komponenti ta efektyvnist reguluyvannya // *Ekonomika i organizatsiya upravlinnya*. •№ 4 (32), pp. 7-16 [in Ukrainian].
9. Yanenkova I.G. (2015) Rol` osviti i nauki dlya ekonomichnogo rostu i rozvitku suspilstva. *Ekonomika ta derzhava*. № 7, pp. 6-9 [in Ukrainian].